

BOSNA-HERSEK'TE 15. -16. YÜZYILLARDA OSMANLI DÖNEMİ MÜSLÜMAN MEZAR TAŞLARI

*Muslim Tombstones in
Bosnia Herzegovina During
Ottoman Period*

Nurcan BOŞDURMAZ*

Bosnia-Herzegovina is one of the “frontier” regions of Ottoman Empire. The Islamization is still phenomenal situation because there is no any Turkish settlement during this period but Turkish cultural effect is very strong interestingly in this region. The aim of this article is to specify the features of tombstones of Bosnia-Herzegovina produced during the 15-16th centuries. These tombstones are called as Nişan which means “sign” in Turkish language. First scientific searches about tombstones were made by Şefik Beşlagiç and Mehmed Mujevinoviç. This article firstly analyses the relationship between the ‘steçaks’ and Ottoman tombstones according to Ş. Beşlagiç and M. Mujezinoviç works and then, classifies nişans produced in Bosnia-Herzegovina.

* Öğretim Elemanı, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Türk Dili Birimi.

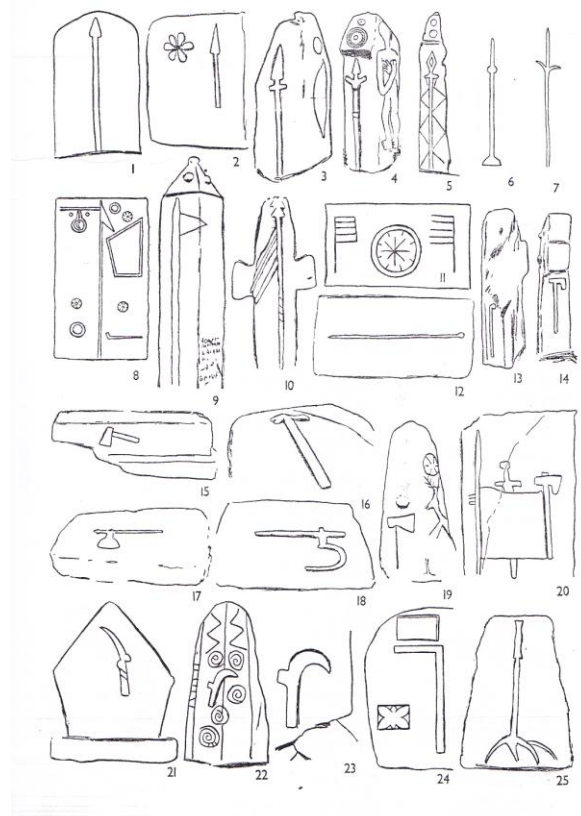
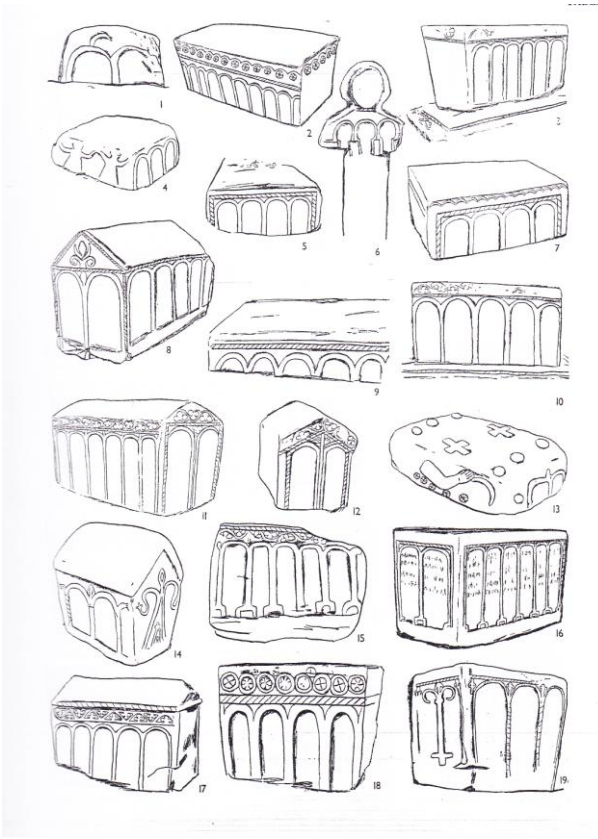
Osmanlı mezar taşları hakkında yapılan çalışmaların pek çoğu Türkiye sınırları içinde bulunan mezar taşlarının fiziksel özelliklerinin tespit edilmesi ve kitabelerin okunmasıyla sınırlıdır. Ancak bazı çalışmalar konuyu, bir adım ileri götürerek tarihsel bir bakış açısıyla mezar taşı kitabelerinin de yorumlanması aşamasına ilerletmiştir. Böylelikle mezar taşı araştırmaları tarihsel ve sosyolojik açıdan daha sağlam temellere oturmuştur. Bu makalede, Osmanlı tarihi içinde çok önemli bir yer tutan Bosna-Hersek coğrafyasında Osmanlı döneminde üretilen mezar taşlarının özellikleri, bölgede önemli çalışmalar yapmış Şefik Beşlagiç ve Mehmed Mujezinoviç'in çalışmaları göz önünde alınarak tahlil edilmeye çalışılacaktır.

Balkanların önemli ülkelerden biri olan Bosna-Hersek'in İslamlaşma süreci bugün hâlâ tartışılan bir konu olarak önemini korumaktadır. Osmanlıların hakimiyeti ile birlikte bölgedeki mühtedilerin artmasının sebepleri konusunda, bazı yazarlar Bosna'daki soyluların ekonomik çıkarlarını korumak amacıyla Müslüman olmalarını böylelikle tımar sistemi içerisine dahil olduklarını düşünürken, bazıları ise Katolik ve Bogomil mezheplerinin mensupları arasında yaşanan çatışmanın İslamlaşmayı hızlandırdığını, bölgede çok sayıda taraftar bulan Bektaşilik üzerinden Müslüman olmanın Sünnilik üzerinden din değiştirmekten daha kolay olduğunu da söylemektedirler. Bunun yanı sıra devşirme sisteminin getirdiği birtakım ayrıcalıklar ve millet anlayışı bölgede uzun süren bir istikrarın devamlılığını ve İslamiyet'e geçiş ivmesini de artırmıştır. Bu arada Osmanlılar döneminde Türk nüfusunun yerleştirilmemiş olması da dikkate alınmalıdır. Bölgedeki nüfusta oluşan Müslüman kesim, Osmanlıların Bosna'yı almasından sonraki yaklaşık 150 yıllık sürede oluşmuştur. Bölgenin Osmanlılar üzerinden İslamlaşması

Osmanlılara has bazı geleneklerin de bu coğrafyada ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunun ilginç bir örneği bölgede Müslüman yerleşim birimlerinde bulunan mezar taşlarının hem şekil benzerlikleri hem de kitabe özellikleri ile Türkiye coğrafyasında çok rastladığımız Osmanlı mezar taşları ile ortaklık göstermesidir.

Bosna-Hersek'te Osmanlı hakimiyetinden önce "steçak" adı verilen mezar taşları kullanılmaktaydı. Bu mezar taşları hakkında ilk kayıtlar 1530 yılında bölgeye bir gezi yapmış olan ve Avusturya İmparatoru I. Ferdinand için çalışan Slovak mütercim Benedikt Kuripešic tarafından tutulmuştur. Daha sonra bu taşlar üzerine yapılan çalışmalar bölgenin 1878 yılında Avusturya-Macaristan hakimiyetine girişine kadar durmuş, bu yıldan sonra tekrar başlamıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise ilk sistematik kataloglama ve arkeoloji araştırmalar Yugoslavya tarafından yapılmıştır. II. Dünya Savaşı'nda sonra yapılan kartografi ve katalog çalışmalarına göre 2.612 tane steçak mezarlığı ve buralarda da 59.000 taş bulunmaktadır. Günümüzde yapılan çalışmalara göre 2.988 tane mezarlık ve toplam 66.663 tane de steçak bulunmaktadır. Taşların 6.028 tanesi bezemelidir. Geçmişlerinin 14. ve 15. yüzyıllara dek uzandığı tahmin edilen desenli mezar taşlarının çoğu Hersek'te, güney Bosna'da ve Dalmaçya'ya komşu bölgelerde bulunmuş olmasına karşın, birkaçı da Hırvatistan, Sırbistan ve Karadağ'dan çok daha uzaktaki yörelerde ortaya çıkmıştır. Taşların 4.638 tanesi Bosna-Hersek'te, 680 tanesi Hırvatistan'da, 190 tanesi Sırbistan'da ve 520 tanesi Karadağ'da bulunmaktadır.¹ Steçaklar hakkında en ayrıntılı çalışma Marian Wenzel tarafından yapılmıştır. M. Wenzel çalışmasında Ortaçağ'da Bosna'da yapılan mezar taşlarının sınıflandırmasını üzerlerindeki motiflere göre yapmıştır.

¹ Amila Buturoviç, **Stone Speaker**, New York, Palgrave Macmillan, 2002, s. 52-54.

Resim 1-2: Bazı steçak çizimleri (Marian Wenzel, *Ornamental Motifs on Tombstones from Medieval Bosnia and Surrounding Regions*, Veselin Masleša, 1999, Sarejevo.)

M. Wenzel taşların dar bir zaman aralığına ait olabileceğini belirtir ve bu zaman aralığının da 1389 Kosova Savaşı'ndan ve Sırbistan'ın Türkler tarafından alınmasından biraz önceye ait bir tarihte başladığını Türklerin Bosna'yı hakimiyet altına aldığı ilk yıllara kadar devam ettiğini söyler. Ayrıca haç ve stel şeklinde olanların da sayıca az olmasına rağmen kullanıldığını, erken dönem sayılabilecek bezemeli mezar taşlarının feodal bürokrasi için yapıldığını bu geleneğin de daha sonraları Dubrovnik tüccarları ile ticaret yaparak zenginleşen Vlahlar tarafından da sürdürüldüğünü ve aynı zamanda da bölgede yaşayanların da bu geleneği adapte ederek devam ettirdiğini belirtir².

İslamiyet bölgede yayılmaya başlayınca Müslümanlar için de mezar taşları üretilmiş ve bunlara 'nişan' adı verilmiştir. 1978 yılında Şefik Beşlagic tarafından hazırlanan *Nišani XV ı XVI Vijeka u Bosni ı Hercegovini (15. ve 16. Yüzyıllarda Bosna-Hersek Nişanları)* adlı önemli çalışmada "nişan"³ adı verilen bu mezar taşlarının 15. ve 16. yüzyıllarda hem şekil hem de bezeme özelliklerini aşağıdaki şekilde saptanmaya çalışılmıştır:

² Buturović, a. g. e, s. 57.

³ Bölgedeki Müslüman mezar taşlarına nişan adı verilmektedir. Saraybosna'da bulunan 1553-54 tarihli Kemal Bey'e ait olan mezar taşında "Atık nişan parçasında / Bulundu târîh-i vefâtın", mısrasından anlaşıldığı kadarıyla nişan kelimesi 16. yüzyıl ortalarında bölgede mezar taşı anlamında kullanılan bir kelimedir. Örneğin Fuzuli (?-1556) nişan kelimesini mezar taşı anlamında kullanmaktadır: Kabr üstüne koydılar nişâne / Fâş oldu bu mâcerâ cihâne Yahya Bey (?-1582) Divanında Kavs-i gam ür-i elemle urup öldürse dahi / Eyleme meşhedüne, seng-i mezar "seng-i mezar" ile "nişan" müteradif kelimeler olarak kullanılmaktadır.

“...En eski nişanların kesin şekil sınıflandırılmasını şu anda yapmak zordur. Mehmet Muezinoviç'e göre onların şekillerinin üç ana grubu vardır: büyük obeliskler, iki taraflı çatı gibi sona eren rustik (kaba, taşralı) direkler ve beceriksiz işlenmiş sarıklı nişanlar. Büyük obelisklerin genel obelisklerden ayırmak için bir sebep görmüyorum ve bunlar ana gruplardan da değiller, sonra bütün dikitler (stela) rustik değildir ve iki taraflı çatı olarak da sona ermemektedir. Bunun yanında sarıklı fakat pek de “beceriksiz” sayılmayacak şekilde nakşedilmiş nişanlar vardır. Bana göre bunların genel şekillerinin stela, obelisk ve sarıklı nişanlar olarak tasnif etmek daha doğru olur ve eğer obeliskler ve sarıklı nişanlar direk ancak farklı üst kısımları olan direkler ise, o zaman bütün en eski nişanlar basit olarak iki ana gruba tasnif edilebilir: stelalar ve direkler. Stelalar daha çok iki, bazen de üç taraflı çatı şeklinde biten geniş taş tahtası şeklindedir. Daha çok üst kısımları alt kısımlarından daha geniştir, ancak tersi de mevcuttur. Direkler ise, üst tarafta piramit şeklini alan, yarım küre ile biten ve ya sarıklı biten ve üstünde sivri uç (mücevez) bulunan dönen boyun

şeklini alan dört taraflı prizma şeklinde taşlardır ve birbirine yakın genişlik ve kalınlığındadır. Piramit ve yarım küreli direklerin genelde görece uzun oldukları için onları obelisk diye adlandırmaktayız. Buna göre direkler obelisk ve sarıklı nişan olarak ayrılabilir. Bu tasnifi çok kesin olarak almamak gerekir çünkü çok sayıda ara şekil ve varyasyon vardır. Mesela bazı direkler ne piramit ne de sarıklı biter, aksine biraz yuvarlatılmış veya iki taraflı çatı olarak, yarım küreli veya onsuz, ayrıca piramit şeklinde ancak yarımküresi olmayan direkler de vardır”.⁴

Ş. Beşlagiç, Saraybosna'da bulunan gövdeleri çok yüzlü ve kavuklu mezar taşları ile tepelik kısmı külahlı, gövdeleri dikdörtgen prizma şeklindeki mezar taşlarına çalışmasında yer vermemiştir (Resim 3-4). Araştırmacının bu taşları görmemiş olma gibi bir durumu olamayacağına göre bu tiplere yer vermemesi, bunları ara tip olarak yorumlamasından kaynaklanabilir ya da bu mezar taşlarının daha sonraki dönemlerde yapılmış olabileceğini de düşünmüş olabilir ama bununla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

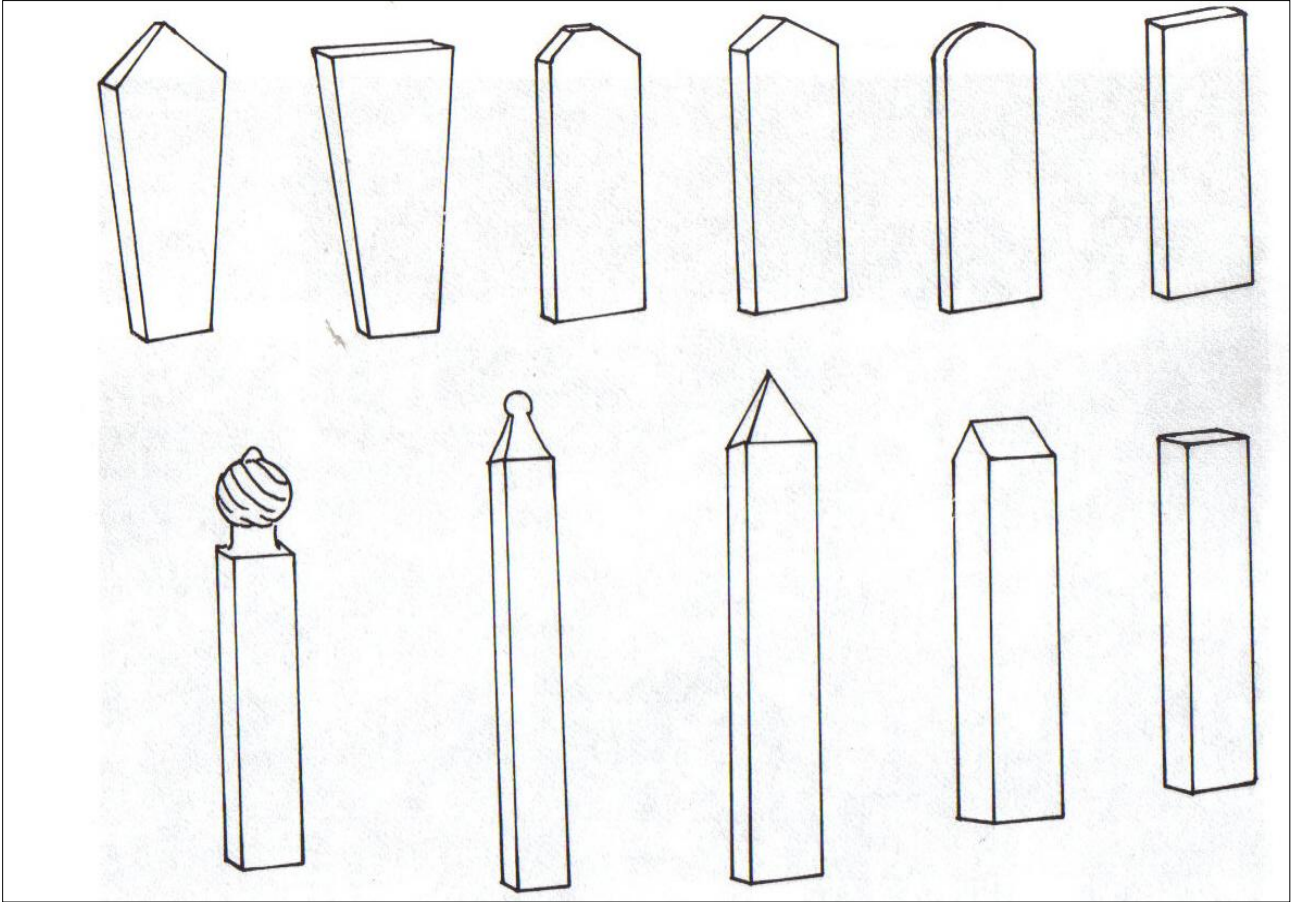
Resim 3-4: Saraybosna'da bulunan serpuş kısmı külah biçimindeki mezar taşları. Taşların üzerinde herhangi bir işaret ya da yazı bulunmamaktadır (Nurcan Boşdurmaz dijital arşivi: 2006, Saraybosna merkez).

⁴ Şefik Beşlagiç, *Nišani XV ı XVI Vijeka u Bosni ı Hercegovini*, Sarajevo, 1978, s. 3.

Halk arasındaki söylenceye göre ise Saraybosna'nın çeşitli yerlerine taşınmış bu mezar taşları, Fatih Sultan Mehmed'in bölgeyi ele geçirdiğinde şehit olan Osmanlı askerlerine aittir. Resim 3 ve 4'te görülen mezar taşları Saraybosna merkezindeki park alanında bulunmaktadır ve bu taşların nereden alındıkları hakkında da bir bilgi yoktur. Kuşkusuz taşların birçoğunun şehir düzenleme sebebiyle orijinal yerlerinde olmaması hem tarihlendirme hem de kimlik ve din bilgilerini tahmin etmeyi zorlaştırmaktadır.

Ş. Beşlagiç çalışmasını bölgenin yerel özelliklerini taşıyan mezar taşları ile sınırlamaya çalışmıştır (Çizim 1). 15. ve 16. yüzyıllara ait Makedonya mermerinden ve işlemleri Üsküp'te yapılan yirmi kadar mezar taşına ise ithal ürünü oldukları için yer vermediğini belirtmektedir.

Bosna-Hersek'teki mezar taşlarına göre daha küçük olan Üsküp taşlarının kitabelerinin de sadece Arapça olduğunu ifade eden Ş. Beşlagiç, bunların "Üsküp Nişanları" olarak isimlendirildiklerini söyler.

Çizim 1: Şefik Beşlagiç'in verdiği tabloda 15. ve 16. yüzyıllara ait Bosna- Hersek bölgesine ait nişan adı verilen mezar taşlarının çizimleri (Kaynak: Ş. Beşlagiç, 1978, s. 96).

15. yüzyılın ortalarından itibaren özellikle 16. yüzyılda Üsküp'te işlenen taşların Bosna'ya

getirildiği ve İstanbul (Çarigrad) nişanları olarak adlandırıldıkları bilinmektedir. Üsküp'te yapılan

taşlar da modellerini doğal olarak İstanbul'dan almışlardır. 15. yüzyılda Osmanlı merkezi İstanbul'da yapılan mezar taşlarının çoğunlukla sarıklı ve dört yüzü kitabeli olduğu düşünülürse bu modellerin de Çizim 1'de bulunan sarıklı mezar taşlarının ortaya çıkmasına neden olduğu düşünülebilir. M. Mujezinoviç de Üsküp'ten 15. ve 16. yüzyıllarda mezar taşı getirildiğini ve bunların boyutlarının 50cm.-100cm. arasında ölçülere sahip olduğunu belirtir. Taşların kristal

mermer cinsinde olduğundan bahseden araştırmacı örnek olarak Saraybosna'da H. 950 (M. 1544-45) tarihli Zagriçi Mescidi Mahallesi'nde bulunan Muhammed oğlu Abasa'ya ait mezar taşını gösterir. Bu mezar taşı 90cm. x 10cm. x 10cm. ebatlarında kare tabanlı dikdörtgen prizma biçimindedir. Mezar taşının gövdesinin kavuğa bağlandığı boyun kısmının kenarları boyunca Türk uçgenleri bulunmaktadır⁵ (Resim 5).

Resim 5: Muhammed oğlu Abasa'ya ait olan Saraybosna'da bulunan mezar taşı. "Kad intekale el-Merhûm Abbâs b. Mehmed er-râcî ilâ rahmeti'llâhi Te'âlâ sene ihdâ ve hamsîn ve tis'ami'e" (Mujezinovic. 1982. s. 202).

⁵ Mehmed Mujezinoviç, **Islamska Epigrafika u Bosni i Hercegovini**, Sarajevo, Veselin Mesla, 1974-1982, s. 200-202.

Serpuş kısmındaki kavuğun gövdesine sarılı olan türban dilimleri dikinedir ve türbanın son parçası ön tarafta tepelik kısmının altından geçerek kavuğun gövdesini dıştan sararken arka tarafta kavuğu çaprazlama olarak ikiye ayırır. Kavuğun tepelik kısmı ise uzun ve dikine dilimlidir. Bu kavuk biçimi bölgedeki mezar taşlarında sıklıkla rastlanılan bir şekildir. Mezar

taşının gövdesinde ise kitabe, her bir yüzde dikdörtgen çerçevelerin içine kaba işçilikli sülüs tür. Her yüzde bu şekilde tasarlanmış ikişer tane kitabe çerçevesi bulunmaktadır. İlerleyen dönemlerde bu biçimde kitabe yüzeyine çok rastlanmamaktadır. Bölgede bir yüzün kitabe metni için kullanılması daha sonraları çok tercih edilen bir biçim olmuştur (Bkz. Resim 6-7-8).

Resim 6-7-8: M. Mujezinoviç'in çalışmasında Foça'da bulunduğunu belirttiği H. 953 / M. 1546-1547 tarihli erkek mezar taşı (c. II, s. 34) Ustikolina'da bulunan H. 977 / M. 1569 tarihli erkek mezar taşı (c. II, s. 61) ile Saraybosna'da bulunduğunu belirttiği H. 1052 / M. 1643 tarihli kadın mezar taşı (c. I, s. 53) (Kaynak: Mujezinoviç: 1982)

Türkiye’de Osmanlılara ait serpuşlu mezar taşları konusunda hemen hemen bütün araştırmacıların sözünü ettiği Eyüp’te Kaşgarî dergâhının yakınlarında bulunan H. 918 / M. 1513 mezar taşı ile Bursa’da bulunan H. 774 tarihli (1372/1373) Emir Üveys bin Emir Muhammed’e ait mezar taşı -bilinen en eski serpuşlu mezar taşı olarak kabul edilirdüşünüldüğünde bu tiplerin 14. yüzyılın sonlarından itibaren kullanılmaya başlandığını gösterir. Doğal olarak bu modeller Bosna-Hersek bölgesine ithal edilerek kullanılmıştır.

Bu coğrafyadaki Osmanlı dönemi mezar taşlarının ortaya çıkışında üç ihtimal göze çarpar:

1- İthal edilen Üsküp taşları bölgenin İslamiyet’le karşılaşmasından önce kullanılan ve steçak adı verilen taşlardan dik ve dikdörtgen prizma şeklinde olan modeli ile birleşmiş olabilir.

2- Yerel halk arasında bu taşların şehit Osmanlı askerleri için dikildiği inancından yola çıkarak, bunların imparatorluk merkezinde görülen mezar taşlarının kaba birer taklidi olarak üretilip bu bölgede şehit olan Osmanlı askerlerinin mezarlarına Osmanlı ordusu mensupları tarafından dikildikleri düşünülebilir.

3- Üsküp taşlarından etkilenmek yerine doğrudan Osmanlıların etkisiyle steçaklar arasındaki dikdörtgen prizma şeklinde, dik duran taşlar -bunların tepe kısımları piramidal, piramidal küreli veya üçgen prizması şeklindedir- tepe kısımlarına muhtemelen sarıkları almışlardır.

4- İslamlaşma ve Türkleşme süreci devam ederken tımar sahipleri ve mühtedi yerel yöneticiler için din ayrımı gözetmeksizin yerel üsluptaki taşlar tercih edilmiş daha sonra Osmanlıların alamet-i farikası olarak kabul edilen sarıklı taşlar kullanılmaya başlanmış olabilir.

Ş. Beşlagiç bu mezar taşlarının gelişimini Anadolu topraklarında aramaktadır:

“...bizim en eski nişanlarımızın şekillerine gelince, onların kaynağını, mezar taşı eserlerinin gelişim içinde olan Selçuklu-Osmanlı hattında aramak gerektiğini düşünüyorum. Selçuklu stelalarının, Orta Asya ve İslam-Farisî kültür mirasıyla birleşmiş Ermeni-Gürcü haçkarın adapte edilmiş hali olduğunu, sarıklı nişanın ise, Osmanlı ile de devam eden ve temelde orijinal Selçuklu mezar taşı tipi düşünüyorum. Bizim nişanların rölyef motiflerine gelince, onların doğrudan steçaklardan alındığını düşünüyorum. Nişanlar üzerindeki figüral sahnelerinin daha iyi anlaşılması için, kendine has bir biçimde yansıyan Selçuklu katkısını da göz önünde bulundurmamız gerekir. Nişanlarımız, belli figüral motifleri Selçuklu stelalarından doğrudan almış değiller, ancak canlı varlıkların sanatta gösterilmesinde Selçukluların liberal yaklaşımı, İslam sanatının bir eseri oldukları halde, nişanların figüral sahnelerini kabul etmelerine yardımcı oldu...”⁶

Ş. Beşlagiç nişanların kökenini Anadolu’ya bağlarken, Ortaçağ dönemine ait steçakları Orta Asya Türk topluluklarına bağlamaya çalışan araştırmacılar da vardır. Emel Esin, bu konuda bölgenin tarih içerisinde Asya’dan göç kabul eden bir bölge olmasını göz önünde bulundurarak şu tespitlerde bulunmaktadır:

“Konstantin Porphyrogenetos, Bosna-Hersek’i (Chulum, Hum), Dalmatia adını verdiği eyalete dahil ediyordu (...) 576’da Bizans’a bağlı olan bu ili, Rumca Koutrigouroi denen ve G. Clauson’a göre asıl adı Tokuz Oğuz olan Türk-Hun boyu istila etmişti. Türk veya Moğol oldukları sanılan Avar/Abarlar ise VI.-VII. yüzyıllarda, Bosna-Hersek’in de dahil olduğu illeri Slavlarla beraber Bizans’tan geri almışlardı (...) Sava ile Drava nehirleri arasında, XI. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar Peçenek dilinden bozulmuş adlar taşıyan köyler bulunuyordu (...) İslamdan önceki Türkler ve henüz Hristiyanlaşmamış Slavların müşterek animist inançlarına Rasonyi dikkat çekmiştir. Hatta Rasonyi, Slavca put ve ölü anlamına gelen bolvan kelimesinin

⁶ Beşlagiç, a.g.e. s. 5.

Türkçe’de mezara dikilen yenilmiş düşman heykeli anlamına gelen balbal kelimesinden türetildiğini sanmaktadır. „⁷

E. Esin’e göre Orta Asya’daki İslam öncesi inanç şekillerinin Anadolu’daki yansımalarının sonuçları, Bosna-Hersek bölgesinde de kendini göstermiş olabilir. E. Esin, bölgede Ortaçağ’dan kalan mezar taşlarında (steçaklar), Türklerin İslam öncesi dönemlerine veya İslâmiyetin Türkler içerisinde yayılmasının ilk zamanlarına işaret ederek, ortak olan sembollerini bulmaya çalışır:

“ Anadolu Türk mezarlarında bir grup, Çin ve eski Türk geleneğinde olduğu gibi göksel ve astrolojik motifler arz etmektedir: güneş, ay, güneş haleli insan başı ve ejder gibi... Kün-ay da parlaklık ve hükümdar simgesi olmaya devam ediyordu. Aynı astrolojik simgeler ejder, güneş, ay şekilleri Bosna-Hersek mezarlarında da görülmektedir. Türk neslinden, Türgiş boyundan olduğu sanılan Alhon’lardan (Al-Hun) Toramana’nın 5. yüzyılda bastırıldığı sikkelerdeki bir simge bayrak direği veya kargı üzerine dikilmiş hilal ve güneş şeklindeki alem, 15. asra kadar devam ederek hem Anadolu’da hem de Bosna’da görülecekti. İbrahim Mağribî’nin 896/1489’da çizdiği haritada bu simge Anadolu Beyliklerinin bayraklarında da yer almaktadır. Bosna’da, Hoçevye’deki bir mezarda aynı simge piskoposun اساسı olarak tarif edilmiştir. „⁸

Taşların Müslümanlara ait olduğunu serpuş kısımlarındaki sarık ve kavuklardan, kitabelerdeki Müslüman isimlerinden ya da gövdelerindeki süsleme ve sembollerden anlıyoruz. Taşlar üzerinde Arap harfli metinlerin olmamasının nedeni bölgenin siyasi otoritesinin dili olan Osmanlı Türkçesi’nin ancak fetihten bir süre sonra kullanılmaya başlaması ve İslamiyet’in

yeni yeni yayılıyor olması olabilir. Sonuçta yeni Müslüman olmuş kişilerin mezar kitabeleri ancak bir süre sonra Türkçe’ye ya da az sayıda olan Arapça metinlere dönüşmüş olmalıdır⁹.

İşte bu geçiş döneminde mezar taşlarının üzerine muhtemelen yeni Müslüman olan Slavlar’ın bazıları herhangi bir yazı veya işaret koymamış olmalıdırlar. Bir başka neden de şu olabilir: Orada ölen Osmanlı askerleri için bir taş yapmak, üzerine de kitabe yerleştirmek merkezden uzak olma nedeniyle zor bir iştir. Dolayısıyla mezar üzerine kavuklu bir taş yapmak işi pratikte çözmüş olabilir. Bu noktada iki farklı gelişim ortaya çıkmış olabilir: İmparatorluk merkezinde yetişen Osmanlı askerlerinin mezar taşları ve Müslümanlığa geçen yerel halkın ve yöneticilerin mezar taşları. Bu iki biçim muhtemelen birbirine karışmış ve hangisinin daha eski olduğu tespit edilemez duruma gelmiştir.

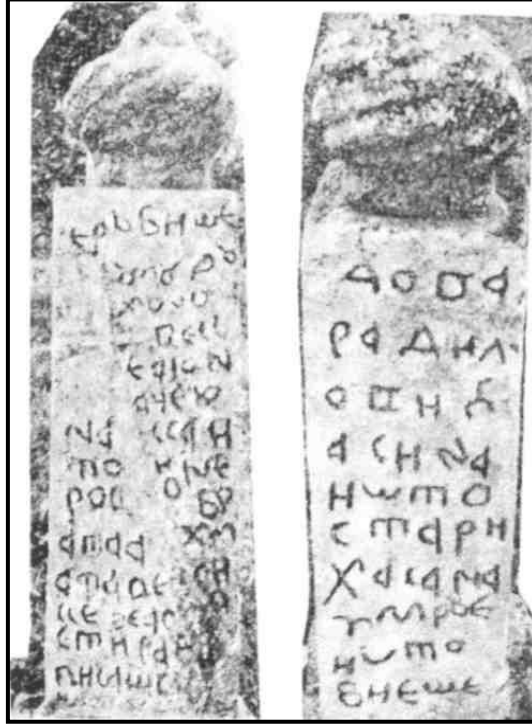
Yukarıda sözü edilen geçiş döneminde yeni Müslüman yerli halk, mezar taşlarının üzerine kendi harfleri ve anadilleri ile kitabeler düzenleme yoluna gitmiş olmalıdırlar. Rogatica’da Çadovina adı verilen yerde Radiloviç kardeşlerin mezar taşları (15.-16. yüzyıl ?) buna örnek olarak verilebilir. Radiloviç mezar taşlarının üzerinde Bosançitsa ile yazılan kitabede: “*Raduloviç’in iki oğlu Hasan ve Ahmet. Ve o arada büyük (yaşlı) olan Hasan ölür. Ve o insan ve kahramanlık örneği idi. Büyük acısı sebebiyle kardeş Ahmet bunları yazdı. Buradan geçen? Kutsanmış olsun. Nişanı yıkacak olan kimseye ise lanet olsun,*” yazmaktadır. Bu kitabenin yazıldığı mezar taşı, 31 cm. x 32 cm. x 120 cm. Ölçülerine sahiptir. Mezar taşının yüzeylerinde kılıç ve asa (muhtemelen bir yatağan olmalıdır bu) yapılmıştır. Baş taşından daha kısa olan ayak taşı piramidal şekilde bitmektedir ve üzerinde hilal ile küre kabartması vardır (Resim 9)¹⁰.

⁷ Emel Esin, “Bosna-Hersek’te Bogomilcilere Atfedilen XIII.-XVI. Yüzyıllardan Lahitler ile Anadolu’daki XII.-XIV. Yüzyıllardan Figüratif Tasvirli Türk Mezar Taşları Arasında Bir Mukayese”, **Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 258.

⁸ Esin, **a.g.e.**, s. 259-260.

⁹ Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir konu da şudur: Osmanlı İmparatorluğu’nun önemli merkezlerinde üretilen ve tarih olarak da 15. veya 16. yüzyıla ait mezar taşlarında kitabe dili büyük çoğunlukla Arapça’dır ve Türkçeleşme 16. yüzyıl ortalarından sonra başlamıştır.

¹⁰ Mujezinoviç, **a.g.e.**, s. 102-103.

Resim 9: Rogatica'da Çadovina bölgesinde bulunan Radilović kardeşler mezar taşları (Mujezinović, 1982, s. 102-103).

1582 yılında yapılmış bir başka mezarda bulunan ayak ve baş taşları üzerindeki sembollerle ve düzenlenmiş kitabesi ile hiç de

Osmanlı mezar taşı gibi durmamaktadır ama kitabedeki isim söz konusu kişinin Müslüman olduğunu göstermektedir (Resim 10).

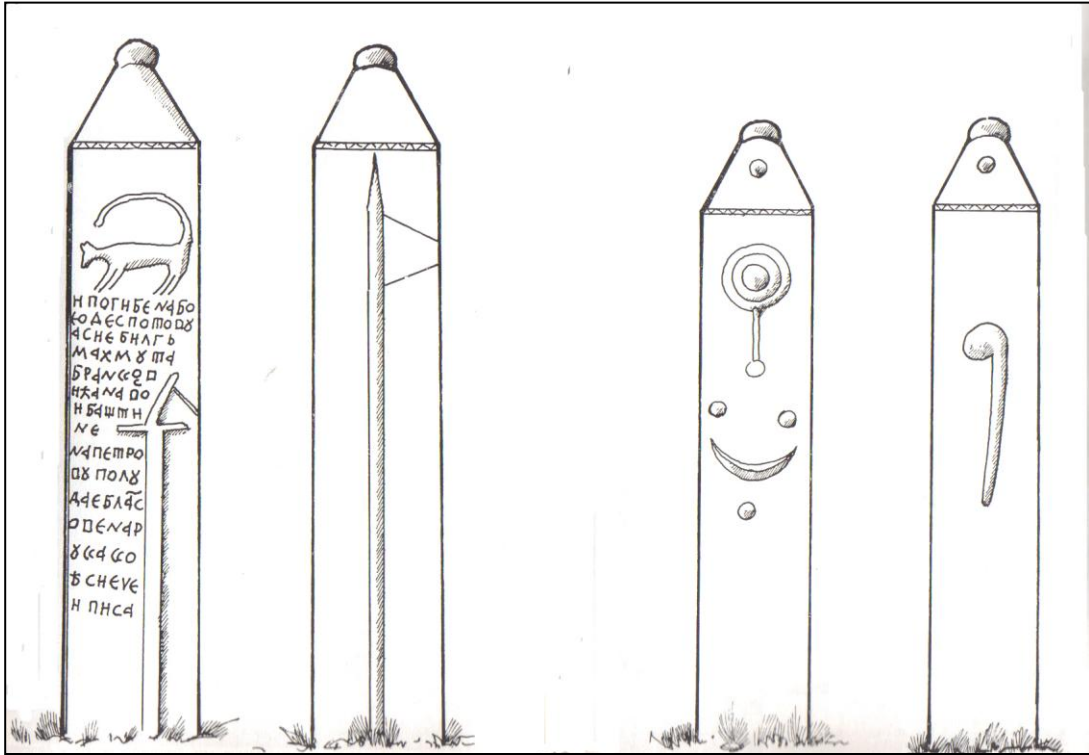

Resim 10 Rogatica yakınındaki Dumanyići'de Bosnaçitsa ile yazılmış olan Süleyman Oşkopitsa'nın mezar taşı. "Sen Suliman Oşkopitsa'nın nişanısın,, Kitabenin üstünde içiçe geçmiş dairelerden oluşan bir işaret bulunmaktadır, nişanın bir tarafında ise kılıç, diğer yüzde ise üçgen biçiminde bir bayrağın takılı olduğu bir mızrak gözükmektedir. Suliman Oşkopitsa'nın ayak nişanı üzerinde Bosnaçitsa olarak, 1582 senesini işaret eden O ve V harfleri nakşedilmiştir (Mujezinović, 1982, s. 102-103).

Mühtediler eski mezar taşı geleneklerini bölgede devam ettirmişlerdir. Bu, hem şekil açısından hem de bezeme açısından kendini belli eden bir durumdur. Bu konuya Mahmut Brankoviç adına dikilmiş taş örnek olarak verilebilir. Üst kısmı pramidal ve tepe kısmında küre olan dört tarafı da sembollerle dolu bu taşın üzerinde Bosançitsa harfleri ile “*Despotla yapılan savaşta öldürüldü / Mahmud Brankoviç'in taşı ailesinin toprağı Petrova Polje'ye dikildi / Bu taşı hazırlayan el kutsansın*” yazılıdır¹¹. Taşın kitabe yüzünde bir adet kılıç ve üst tarafında ise oldukça uzun kuyruklu bir aslan (?) kabartması bulunmaktadır. Diğer yüzünde ise iç içe geçmiş üç daire, uçları yukarı bakan bir hilal, dört tane küre kabartması vardır. Diğer iki yüzün birinde ucunda iki üçgen bayrak sembolü olan bir mızrak, diğer tarafta ise muhtemelen bir yatağan (M. Wenzel bunun bir asa olduğunu

belirtmektedir) kabartması bulunmaktadır¹². Mezar taşı ölen kişinin isminin Müslüman olmasının dışında, bir Osmanlı mezar taşıyla herhangi bir benzerlik göstermemektedir. M. Wenzel bu taş hakkında yazdığı ayrıntılı makalesinde kitabede geçen “despotla yapılan savaşta öldürüldü” ifadesinin Osmanlılar ve Sırp Despotu Vuk Grguroviç -1471'den 1485'e kadar Macar Kralı Mathias Corvinus'un hizmetinde bulunmuştur- arasındaki savaşa işaret ettiğini ve Mahmud Brankoviç'in Türk tarafında mücadele ederken öldüğünü söyler (Çizim 2). Mezar taşının bulunduğu bölge olan Rogatica 1463 yılında Osmanlıların hakimiyetine girmiştir.

Bu taşın üretimi hakkında M. Wenzel, Hristiyan ve Müslüman ayrımı yapmayan yerel halkın İslamiyet etkisinde böyle bir biçimi ürettiğini söyler. Bu taşın hemen hemen aynısı tımar sahibi Radivoj Opraşiç için dikilmiştir.¹³

Çizim 2: Mahmut Brankoviç adına dikilmiş olan taşın (1471 ya da 1485 tarihine ait olduğu düşünülmektedir) çizimleri. Mezar taşının üzerinde bulunan astral motiflerin anlamları bilinmemektedir. (Beşlagiç 1978, levha 22-23-24-25). Bu mezar taşı üzerinde bulunan uzun kuyruklu hayvan bezemesinin benzeri Ali Paşa Camisi'nin haziresinde bulunan ve Tatar şahının oğluna ait olduğu düşünülen mezar taşının üzerinde de bulunmaktadır. Mezar taşının üzerinde bulunan astral motiflerin anlamları ise günümüze kadar çözülememiştir. Taş 244cm yüksekliğinde ve 42-45 cm genişliğindedir. Bu taş steçaklar arasında az rastlanılan modellerden biridir (Kaynak: Beşlagiç, 1978: ekler).

¹¹ Bu taş, üzerindeki ifadeden anlaşıldığı kadarıyla Mahmut Brankoviç adına dikilmiş bir makam taşı olması da ihtimal dahilindedir.

¹² Marian Wenzel, “Four Decorated Steles: In the Influence of Islam on Bosnian Funerary Monuments”, **Bosnian Style on Tombstones and Metal**, Sarajevo, 1999, s. 287-301.

¹³ Wenzel, a.g.e. s.296-297.

Rogatica'da bulunan bir başka mezar taşının üzerinde asa (yatağan ?) ve at kabartması

bulunmaktadır. Mezar taşının serpuş kısmındaki sarık bunun bir Müslüman mezar taşı olduğunu göstermektedir (Resim 11).

Resim 11: Rogatica'da¹, bulunan mezar taşı (Kaynak: Mujezinoviç, 1982, s. 85).

Balkanlar'da Türk nüfusu yerleştirilmemiş bölgelerde Osmanlıların otorite sağlayan yöneticileri, Yeniçeri Ocağı mensuplarıdır. İmparatorluk dahilindeki kaleler ve tahkim edilmiş şehirler yeniçeriler tarafından yönetilmekte olup bunlar yerli halk ile evlenmekte ve çocukları da onların yerlerine geçmektedirler. Doğal olarak yeniçeriler gittikleri yerlere kendi ocaklarının remizlerini de taşıdıkları için mezar taşlarındaki bazı silah, hayvan kabartmaları, daire sembolleri bu remizleri gösteriyor da olabilir. Fakat yeniçeri ocak ve bölükleri hakkında özellikle bu dönemlerle ilgili bilgi olmadığından bu görüş çok zayıf bir ihtimal olmaktan ileri gitmemektedir. Yöneticilerin yerel halk arasından evlilik yaptığı düşünülürse bu

sembollerin bölgedeki steçaklar üzerindeki sembollerden devşirilmiş yeni semboller oldukları yüksek bir olasılıkla söylenebilir.

Yöneticilerin yerlerini çocuklarına devretmesi ve bölgeye ihtiyaç olmadıkça yeni devşirme gönderilmemesi sebebiyle bu topraklarda 15. yüzyıldan itibaren bölgeye yeniçeriler ve Osmanlı yöneticileri tarafından getirilen mezar taşı geleneklerinin sürdürüldüğü söylenebilir. Bu durum özellikle Saraybosna'da kendini iyice belli etmektedir. Saraybosna'nın Osmanlılar gelmeden önce çok küçük bir yerleşim birimi olması ve şehrin gerçek anlamda bu dönemden sonra büyümeye başladığı düşünülürse, burada 15. - 16. yüzyıllarda kullanılan mezar taşları Osmanlıların

merkezlerinde kullandıkları mezar taşlarının benzerleri olmalıdır. Şu ana kadar bahsi geçen 15. – 16. yüzyıllara ait oldukları düşünülen mezar taşlarının gruplandırılması şu şekilde yapılabilir:

1. Kitabesinde Müslüman bir kişinin adı bulunan ama şekil olarak dikdörtgen prizma ve(ya) piramidal tepelikli taşlar. Bu taşların üzerinde Boşnak harfleri ile Boşnakça kitabeler yazılıdır.

2. Dikdörtgen prizma şeklinde olan piramidal tepelikli, bazıları kısa bazıları ise uzun gövdeli, üzerlerinde yatağan, kılıç, el, hilâl şeklinde kabartmalar olan yazısız taşlar. Bunların hangi dine ait olduğunu söylemek zordur fakat Müslüman mezarlıklarında bir başka dine mensup kişinin defin olasılığı bulunmadığı için bunları Osmanlı döneminde yapılmış ve Müslüman mezar taşı olarak kabul edebiliriz. Örneklerine Saraybosna'daki Kovaçi Mezarlığı'nda rastlamak mümkündür.

3. Baş taşları dikdörtgen prizma şeklinde, serpuş kısımları sarıklı, üzerinde Boşnak alfabesi ile yazılmış kitabe, yatağan ve kılıç kabartmaları ile bezenmiş taşlar.

4. Serpuş kısmında sarık bulunan fakat üzerinde kitabe bulunmayan, üzerinde kılıç, yatağan ya da daire şekilleri olan taşlar.

5. Serpuş kısmında sarık bulunan ve üzerinde Osmanlıca kitabe bulunan taşlar.

6. Üçgen alınlıklı olan ve kadın taşı olarak yorumlanabilecek yazısız taşlar (Çizim 1'de sol başka bulunan mezar taşı). Bu taşların kadın taşı olarak tanımlanması sonraki yüzyıllarda yapılan üçgen alınlıklı mezar taşlarının kadınlara ait olmasından kaynaklanmaktadır.

Günümüzde Osmanlı imparatorluk merkezleri olarak bilinen İznik, Bursa, İstanbul ve Edirne gibi şehirlerde bu yüzyıllardan kalan mezar taşı bulmak oldukça zordur. Bu sebeple de sağlıklı kıyaslar yapamıyoruz. Ek olarak o zamanlarda merkezlerdeki sanat atölyelerinin devamlı yeni modeller üretmesi, eski modellerin kullanılmaması ve değişen mezar taşlarının yeni modellerinin Bosna-Hersek gibi merkeze uzak bölgelere gitmemesi, bölgeye giden ilk modellerin de uzun süre boyunca az değişikliklerle kullanıldığını düşündürmektedir. Bu açıdan bölgedeki ithal taşların üretildikleri tarihlere has Osmanlı mezar taşları olduğunu söyleyebiliriz. Muhtemelen steçaklarla birleşen ve çoğunlukla yerel soylular ile Osmanlı yöneticilerine ait olan mezar taşları ise daha yerel bir görüntü arz etmektedirler fakat İslamiyet'in giderek yayılmasıyla serpuşlu ve Osmanlıca kitabeli mezar taşları kullanılmıştır.

Bugün, Türkiye'de kullanılmayan (çok az örnekleri mevcut) ve yerini düz plakalara bırakmış olan serpuşlu mezar taşları Bosna-Hersek'te Müslüman Boşnaklar tarafından hâlâ kullanılmaktadır. (Resim 12). Yalnız, bu taşların üzerinde Osmanlı Türkçesi değil çoğunlukla Arapça kullanılmaktadır. Mezar taşı geleneği Osmanlılardan bu yana bölgede Müslümanlar tarafından sürdürülmektedir. Bölgede başka bir tip mezar taşı da sıklıkla kullanılmaktadır. Bu tip çizim 2'de görülen Mahmud Brankoviç'e ait olan mezar taşıdır. Şehit düşenler için yapılan bu mezar taşı tipine Bosna-Hersek'teki Müslüman mezarlıklarında sıkça rastlanmaktadır (Resim 13). Dolayısıyla bölgenin yerel mezar taşları olan steçak modellerinden biri de bu gelenek içinde kullanılmaktadır.

Resim 12: 2001 yılına ait bir mezar taşı, kitabesinde ‘Hüve’l-Hallâku’l-Bâkî El-Merhûm ve’-mağfûrun-leh Âtîf bin Ali Porivatra [...] fî talebü’l-’ilmi Feale’l-hayr ve lehu fî ileyhi (?) vehüve Yef’alü’l-hayru irtehale ilâ dâru El-bekâ Sene 1411 Gafare lehu ve li-vâlideyhi El-Fâtiha ATIF PURIVATRA (ad ve soyad Latin harfleri ile yazılmıştır) 10. 1928 – 2001’ yazmaktadır (Nurcan Boşdurmaz dijital arşivi: 2006, Saraybosna merkez)

Resim 13: Sovsic Emin Elvir 17. 09. 1974 26. 10. 1992 I ne recite za one koji su na Allahovu putu poginuli: “Mrtvi su!” Ne, oni su `ivi, ali vi tone znate! [2:154] El-Fâtiha *Türkçe çevirisi: Allah yolunda öldürülenlere ölümler demeyin, hayır diridirler, fakat siz sezemezsiniz [Bakara: 154]* (Nurcan Boşdurmaz dijital arşivi: 2006, Saraybosna merkez) .